

Życzenia dla Antoniego Pająka od wychodźców polskich, 1943, Archiwum Akt Nowych, Akta Antoniego Pająka i jego rodziny, sygn. 17, s. 7–8

LEGACIES – LOST / RECOVERED

Legacies of private individuals comprise an important part of the materials obtained by archives. These legacies are the result of the professional, literary, research, scientific, economic, veteran, political or cultural activity of those who created them. Records of the history of Polish communities abroad can be identified first of all due to good relations between archive specialists and historians with the local Polish diaspora. Nevertheless, also representatives of Polish communities abroad should be interested in preserving the information about the history of Polish emigration for researchers and for future generations. Archives, libraries and museums of Polish communities abroad should look after and secure the heritage of Polish communities, especially that the archive administration of the country where they live is frequently not interested in the materials, book collections or museums left by diaspora institutions which had been closed down. This is why it is the role of the archivist, librarian, and museum worker to preserve Polish cultural heritage abroad, so that all the aspects of life in which the diaspora is involved are preserved.

BARTOSZ NOWOŻYCKI

SPUŚCIZNY UTRACONE/ODZYSKANE

Ważną grupę materiałów pozyskiwanych przez archiwa stanowią spuścizny osób prywatnych. Powstają w wyniku pracy zawodowej, literackiej, naukowo-badawczej, działalności gospodarczej, społecznej, kombatanckiej, politycznej czy kulturalnej. Są źródłem informacji o życiu nie tylko twórcy indywidualnego archiwum, ale i lokalnej społeczności, co jest szczególnie i istotne w odniesieniu do skupisk polonijnych. Motywami przekazywania takich spuścizn do archiwów, muzeów czy bibliotek są najczęściej: troska o odpowiednie zabezpieczenie oraz wprowadzenie do tzw. obiegu naukowego, wynikające z opracowania i udostępnienia.

Zgodnie z Ustawą o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 lipca 1983 r., na materiały archiwalne składają się również te dotyczące rozwoju życia społecznego i gospodarczego, działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki. Tego typu dokumentacja najczęściej, obok materiałów biograficznych, stanowi zasadniczy składnik spuścizn osób prywatnych¹.

W myśl wyżej wymienionej ustawy, spuścizny osobowe, powstałe w wyniku działalności osób fizycznych tworzą nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. Stanowią one własność materialną ich prawnych następców. Mogą być zbywane drogą umowy kupna-sprzedaży, przy czym archiwom państwowym przysługuje prawo pierwokupu tych materiałów². Niestety spuścizny osób prywatnych nie podlegają nadzorowi państwowej sieci archiwalnej, chociaż są integralnym elementem narodowego zasobu archiwalnego.

Zbiory prywatne powstałe poza granicami Polski utrwalają pamięć o działalności środowisk polonijnych, a podstawowym warunkiem ich rozpoznania są dobre kontakty archiwistów i historyków z lokalną diasporą polską. Jednakże sami przedstawiciele środowisk polonijnych winni być zainteresowani zachowaniem informacji o dziejach emigracji polskiej dla badaczy i przyszłych pokoleń. Wiąże się z tym potrzeba podkreślenia

rangi archiwów, bibliotek i muzeów i budowania zaufania publicznego do tych instytucji, przekładająca się na możliwości rozpoznania, zabezpieczenia lub pozyskania zbiorów. Niestety oczekiwanie na inicjatywę ze strony ewentualnych darczyńców nie wystarczy; instytucje archiwalne, biblioteki i muzea powinny wykazać aktywną postawę poprzez działalność popularyzatorską, informacyjną oraz utrzymywanie kontaktów z Polonią. Kontakty osobiste z jej przedstawicielami pozwalają na rozpoznanie istniejących zbiorów, ustalenie miejsca ich przechowywania, stanu zachowania i ewentualnych potrzeb w tym zakresie. Dostarczają dodatkowo informacji wykraczających poza treść znanych dokumentów, zawartych we wspomnieniach np. członków rodziny czy współpracowników.

Rolę instytucji opiekujących się dziedzictwem narodu polskiego poza granicami kraju powinny odgrywać polonijne archiwa, biblioteki czy muzea. Tym bardziej, że często administracja archiwalna państw osiedlenia nie wyraża zainteresowania materiałami archiwalnymi, księgozbiorami czy obiektami muzealnymi pozostałymi np. po zlikwidowanych instytucjach polonijnych³. Grozi to nieodwracalnym uszczupleniem narodowego zasobu archiwalnego i utratą cennych świadectw działalności diaspory polskiej. Dlatego też archiwista,

No 7/A/42

115

REPUBLIKA POLSKA
РЕПУБЛИКА ПОЛСЬКА
Paszport zbiorowy - Grupa pasporty

Ubywatele polscy:
Польские граждане:

№ п. п. № п.п.	Имя и фамилия	Семейн., имя и отчество	Дата рождения Дата, год, день
1.	DIAGNOSICZEBSKI Stanisław	ДИАГНОСТИЧЕСКИЙ Станислав Францишевич	23.5.1913
2.	QUILDER Arthur	КВИЛДЕР Артур Михайлович	23.6.1902
3.	WISNIEWSKI Józef	ВИСНЬОВСКИЙ Яозеф Петрович	21.2.1889
4.	WISNIEWSKI Wanda	ВИСНЬОВСКА Ванда Яковна	12.6.1907
5.	WISNIEWSKI Krzysztof-Andrzej	ВИСНЬОВСКИЙ Крисиоф-Андрей Якович	14.2.1934
6.	WISNIEWSKI Teresa	ВИСНЬОВСКА Тереса Яковна	3.12.1935
7.	Kuhn Josef	КУН Яозеф Адольфович	4.9.1895
8.	WISNIEWSKI Stanisław	ВИСНЬОВСКИЙ Станислав Францишевич	3.9.1904
9.	BRADAN Jan	БРАДАН Ян Францишевич	15.12.1918
10.	WISNIEWSKI Jerzy	ВИСНЬОВСКИЙ Яержи Константинович	6.12.1889
11.	WISNIEWSKI Wlodek	ВИСНЬОВСКИЙ Влодек Михайлович	16.6.1911
12.	WISNIEWSKI Jozefina	ВИСНЬОВСКА Яозефина Яковна	31.12.1893
13.	WISNIEWSKI Jozef	ВИСНЬОВСКИЙ Яозеф Якович	21.5.1889
14.	WISNIEWSKI Janina	ВИСНЬОВСКА Янина Герардовна	21.3.1900
15.	WISNIEWSKI Stefan	ВИСНЬОВСКИЙ Стефан Якович	27.1.1896
16.	WISNIEWSKI Jozefina	ВИСНЬОВСКА Яозефина Яковна	26.10.1901
17.	WISNIEWSKI Jozefina	ВИСНЬОВСКА Яозефина Яковна	10.2.1902
18.	WISNIEWSKI Edward	ВИСНЬОВСКИЙ Эдуард Якович	1.9.1906
19.	WISNIEWSKI Lucyna	ВИСНЬОВСКА Яцина Яковна	15.10.1915

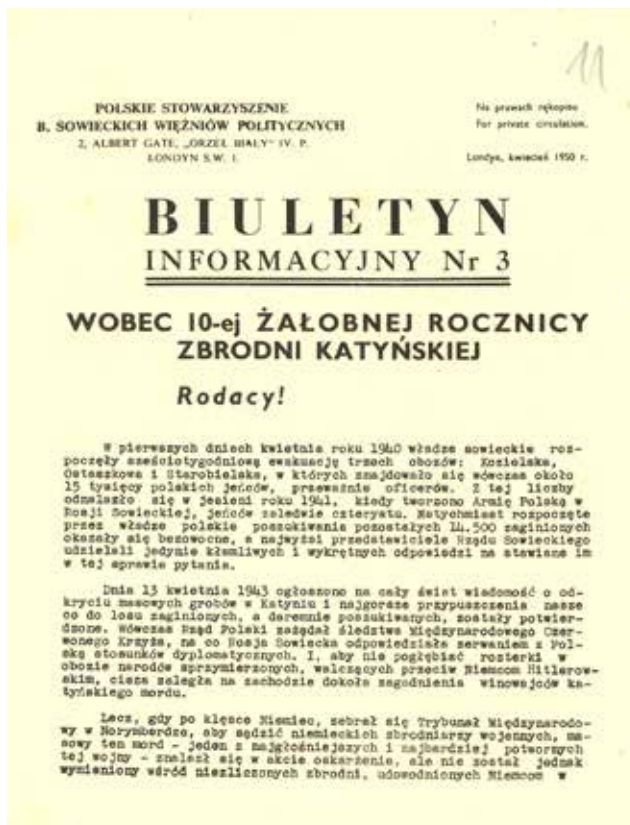
Wzrost na przebiegu z Z.S.S.S.R. do dnia 30 listopada 1942 r.
Дефотестация на проезд в СССР в срок до 30 ноября 1942 г.

AMEMBADA S.P.F.
w WASHINGTON
AMBASSADE SOVIETIQUE
à WASHINGTON

Data: 12. XI. 1942
Miejsce: WASHINGTON

PREMIER W MOSKOWIE, PRASZKOWIE, WARSZAWIE.

Paszport zbiorowy na wyjazd z ZSRR, 1942, Archiwum Akt Nowych, Akta Antoniego Pajaka i jego rodziny, sygn. 16, s. 12

Wydawnictwo Polskiego Stowarzyszenia b. sowieckich Więźniów Politycznych w Londynie, 1950, Archiwum Akt Nowych, Akta Antoniego Pajaka i jego rodziny, sygn. 91, s. 11

bibliotekarz, muzealnik, by już nie wymieniać badacza, muszą dbać o zachowanie polskiego dziedzictwa kulturalnego poza granicami kraju, utrwalając wszelkie aspekty działalności miejscowej Polonii.

Spuścizny osobowe lub prywatne kolekcje trafiają do archiwów najczęściej w drodze zakupu, darowizny lub depozytu. Obok spuścizn do archiwów napływają także materiały różnego rodzaju organizacji i związków religijnych, również dokumentujące działalność skupisk polonijnych. Takie materiały bardzo często znajdujemy w prywatnych mieszkaniach członków danych organizacji, nierazkowo wymieszane z osobistymi czy rodzinnymi dokumentami.

Przy poszukiwaniu, rejestrowaniu i gromadzeniu materiałów archiwalnych będących wytworem działalności Polonii należy pamiętać o poszanowaniu miejscowego prawa własności prywatnej oraz życzeń osób przekazujących materiały. Należy również mieć na uwadze fakt, że materiały te stanowią swoiste spoiwo lokalnej społeczności polskiej, są częścią jej historii i kultury. Wyrwanie ich z kontekstu lokalnego może spowodować negatywne skutki dla tożsamości narodowej lub kulturowej danego środowiska, a w skrajnym przypadku może wywołać niechęć do instytucji archiwalnych, bibliotek czy muzeów.

Przykładem spuścizny osobowej, która została przywieziona do kraju z obszaru Ameryki Łacińskiej, a następnie przekazana do Archiwum Akt Nowych, jest np. zespół Akt Janiny i Kazimierza Warchałowskich z lat (1787) 1872–1947. Spuścizna ta trafiła do Polski w latach 1919–1938 wraz z reemigrującą rodziną, była przechowywana w kolejnych miejscach zamieszkania Warchałowskich. Niestety w okresie międzywojennym uległa częściowemu rozproszeniu między Centralną Bibliotekę

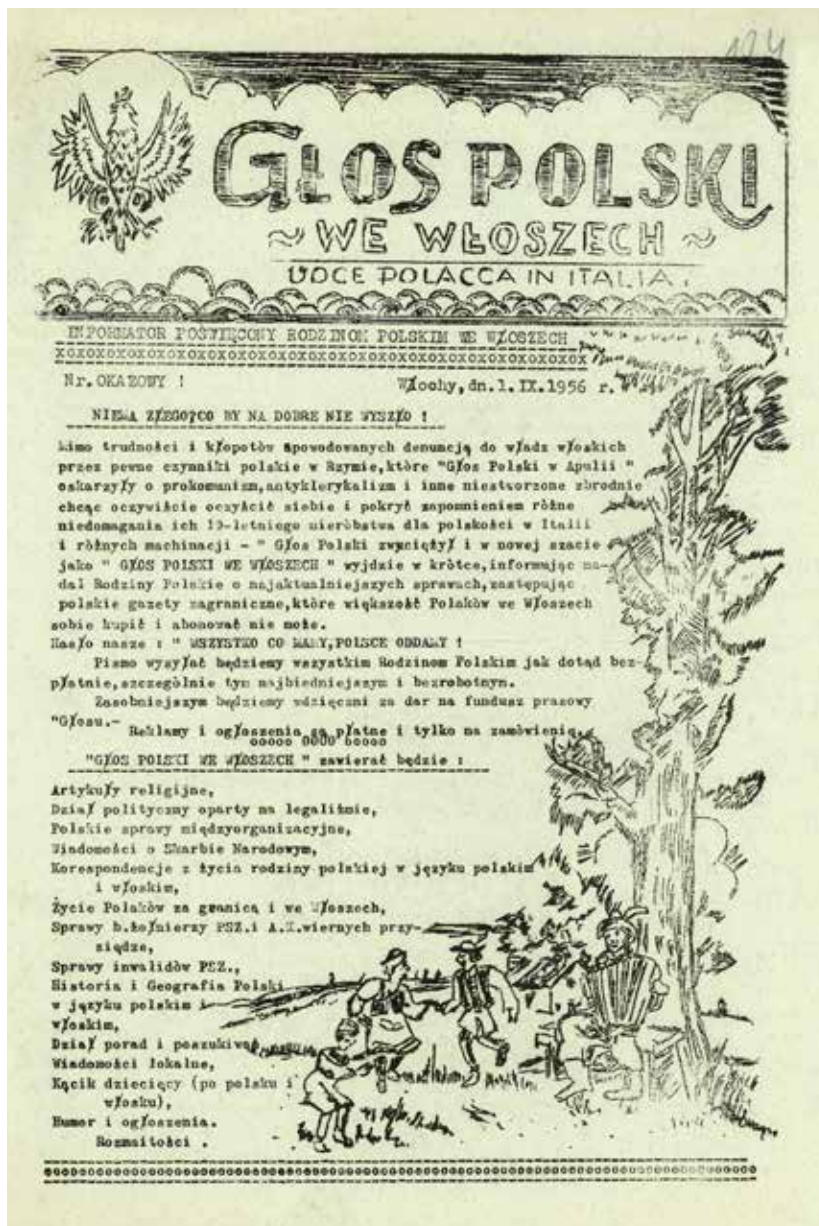
Wojskową, Polskie Archiwum Wojenne oraz Bibliotekę i Muzeum Zarządu Głównego Ligi Morskiej i Kolonialnej. Do Archiwum Akt Nowych, w drodze zakupu w 1968 r., trafiła jedynie część akt, które do lat 60. XX w. Warchałowski przechowywali w swoim prywatnym mieszkaniu⁴.

Kazimierz Warchałowski (1872–1943) był podróżnikiem i działaczem emigracyjnym, który w 1903 r. osiadł ostatecznie wraz z rodziną w Brazylii. W 1904 r. na wystawę rolniczej w Kurytybie zaprojektował pawilon, w którym swoje wyroby prezentowała Polonia. W latach 1904–1909 redagował stworzone przez siebie czasopismo „Polak w Brazylii”. Założył również wiele przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych oraz polskich szkół i bibliotek. Brał także udział w organizowaniu Towarzystwa Szkoły Ludowej. Jako działacz polonijny występował w obronie polskich emigrantów, utrzymywał jednocześnie stały kontakt z krajem. W czasie I wojny światowej sprawował funkcję prezesa Polskiego Komitetu Centralnego w Brazylii i przedstawiciela Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, uznany przez rząd brazylijski za oficjalnego przedstawiciela interesów polskich. Pod koniec 1919 r. powrócił na stałe do Polski, ale jeździł regularnie do Ameryki Południowej w różnym charakterze (np. delegata Rządu RP, reprezentanta przedsiębiorstw), zajmując się sprawami m.in. emigracyjnymi i handlowymi. Jego żona, Janina Warchałowska (1877–?), w latach 1904–1920 przebywała wraz z nim w Brazylii, angażując się w prace organizacji polonijnych, w tym m.in. Towarzystwa Zjednoczenia Polek w Kurytybie. Po II wojnie światowej wróciła do Brazylii, gdzie przebywali jej synowie⁵.

Spuścizna Warchałowskich jest przykładem spuścizny rodzinnej. W jej skład wchodzi akta gromadzone do celów bieżących, a następnie przechowywane i wykorzystywane do pracy oraz materiały odziedziczone, a także obrazujące historię działalności emigracji polskiej i organizacji polonijnych w Brazylii, Peru i Argentynie.

Z kolei Akta Pawła Nikodema z lat 1888–1968 trafiły do Polski, do Archiwum Akt Nowych, za pośrednictwem Konsulatu Generalnego RP w Kurytybie z posiadłości w Timbotuva, partiami, w latach 1968–1969. Niestety przedtem zespół został zdekompletowany przez przekazanie części akt do Zakładu Historii Partii przy KC PZPR oraz Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”⁶.

Twórca spuścizny Paweł Nikodem (1892–1982) przybył do Ameryki Południowej w 1919 r. Pracował w Konsulacie RP w Kurytybie, a od połowy lat 20. XX w. działał jako dziennikarz i poświęcał się pracy społecznej. Zajmował się także importem nasion z Polski, kierując firmą Nasiona z Polski. Od 1928 r. był redaktorem oddziału „Głosu Polskiego” w Montevideo w Urugwaju; następnie w latach 1930–1934 przebywał w Argentynie, gdzie pracował jako kierownik Patronatu Polskiego

„Głos Polski we Włoszech. Voce Polacca in Italia”, pismo, 1956, Archiwum Akt Nowych, Akta Antoniego Pajaka i jego rodziny, sygn. 108, s. 12

w Posadas, na terenie prowincji Misiones, i referent ds. emigracyjnych w Wydziale Konsularnym Poselstwa RP w Buenos Aires. Jednocześnie organizował Związek Towarzystw Polskich w Misiones, czasopismo „Osadnik” oraz kolonię polską Polana nad rzeką Parana, a także szkołę polską w Paragwaju. Współpracował w tym czasie z polskimi organizacjami w Argentynie, m.in. ze Związkiem Strzeleckim w Posadas. W 1935 r. powrócił do Brazylii, gdzie był współwłaścicielem i współtwórcą „Gazety Polskiej w Brazylii” do 1941 r., kiedy to władze brazylijskie zamknęły pismo. Po II wojnie światowej Nikodem utrzymywał kontakty z krajem i przedstawicielstwami dyplomatycznymi PRL w Kurytybie, prowadząc kolportaż pism na terenie Brazylii.

W spuściznie Pawła Nikodema znalazły się również materiały pozostałe po Rafale Karmanie (1878–1966), pracowniku brytyjskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego, właścicielu „Gazety Polskiej”, przedsiębiorcy, podróżniku i reporterze. Kolejnym odziedziczonym przez Nikodema zbiorem są materiały

Witolda Stanisława Żongołłowicza (1879–1928), radykalnego działacza PPS, który wyemigrował w 1909 r. do Brazylii, gdzie działał w środowisku polonijnym (m.in. w Towarzystwie Szkoły Ludowej i Komitecie Ratowania Działwy w Polsce). Założył tam zespół amatorski i koło teatralne, był autorem wielu utworów scenicznych i poetyckich, redagował pisma satyryczne, a także prowadził firmę Nasiona z Polski⁷.

Materiały Pawła Nikodema dotyczące głównie Polonii w Ameryce Południowej zostały wzbogacone przez dokumenty redakcji „Gazety Polskiej w Brazylii” oraz dwóch wspomnianych powyżej działaczy polonijnych. Tego typu złożony zespół jest doskonałym przykładem spuścizny prywatnej, w której znajdują się materiały obcej proveniencji, uzyskane w trakcie pracy zawodowej lub przejęte od rodzin członków Polonii.

Zdarza się również, że materiały proveniencji prywatnej przekazywane są do archiwów przez członków rodzin mieszkających w Polsce. W 1971 r. Leokadia Kowalewska przekazała do Archiwum Akt Nowych materiały po swoim mężu Stanisławie Kowalewskim, uzupełniając je kolejnymi dokumentami w latach 80. XX w.⁸.

Stanisław Kowalewski wraz z żoną i synem wyemigrował w 1927 r. do Argentyny, do Buenos Aires, gdzie początkowo pracował jako komiwojażer i szef sekcji w The First National Bank of Boston oraz korespondent i tłumacz (z języka polskiego i rosyjskiego). W 1930 r. był współzałożycielem kooperatywy polskiej Energia, pracując także jako redaktor „Głosu Polski”. Od 1935 r. kierował Związkiem Towarzystw i Organizacji „Dom Polski”. Należał również do towarzystwa Wolna Polska, które skupiało licznych uczestników rewolucji 1905 r., i był jednocześnie członkiem Rady Organizacji Polaków z Zagranicy na Argentynie. W 1934 r. reprezentował Polonię argentyńską na Światowym Zjeździe Polaków z Zagranicy w Warszawie, gdzie został wybrany do Rady Naczelnej Światowego Związku Polaków z Zagranicy. Kowalewski był współzałożycielem i członkiem wielu organizacji polonijnych, takich jak: Komitet Niesienia Pomocy Polsce, Polsko-Argentyński Komitet „Polonia Liberada”, Związek Słowian w Argentynie. Redagował czasopisma „Unioń Eslava”, „Nowa Polska” oraz „Polska Wyzwolona”. W latach 1943–1947 należał do Komunistycznej Partii Argentyny, po powrocie do kraju w 1947 r. do PPR, a następnie PZPR. Był także współzałożycielem i członkiem zarządu Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”.

Leokadia Kowalewska po wyjeździe z mężem do Argentyny w 1927 r. zarabiała na życie krawiectwem. Brała aktywny udział w pracy społecznej, była wolontariuszką w bibliotece Polskiego Towarzystwa „Wolna Polska”, występowała w teatrach amatorskich. W latach 1931–1932 była sekretarzem Koła Polek Demokratycznych, brała również udział w pracach Komitetu Niesienia Pomocy Polsce. Do kraju powróciła z mężem w 1947 r.

Materiały Kowalewskich dotyczą w znacznej części działalności Polonii w Argentynie. Wśród nich znajduje się duża ilość różnego rodzaju emigracyjnych broszur, periodyków, egzemplarzy prasy i wycinków prasowych.

Przykładem zespołu, który trafił do AAN w wyniku nawiązania kontaktu z rodziną, jest archiwum Dziańottów. Dzięki staraniom pracownika AAN, prof. Edwarda Kołodzieja, w 1994 r. Jan Kanty Dziańott ofiarował w darze spuściznę swojego brata Juliusza i jego żony Renaty. Drugą część spuścizny przekazała w 1995 r. Maria Pawełek, współpracownica Juliusza Dziańotta z radia w Rosario⁹.

Juliusz Ludwik Bronisław Dziańott (1903–1991), pracownik kontraktowy MSZ, żołnierz PSZ w trakcie II wojny światowej, wyemigrował w 1947 r. do Argentyny. Był aktywnym działaczem polonijnym, kierował Związkiem Polaków im. F. Chopina w Rosario, gdzie przez wiele lat prowadził audycje radiowe. W odróżnieniu od wymienionych powyżej aktotwórców zmarł na obczyźnie, w Argentynie, w 1991 r. Jego żona, Maria Renata z Poklewskich-Koziełł, towarzyszyła mu na emigracji do śmierci w 1976 r.

Niewielka spuścizna Dziańottów dotyczy częściowo Polonii argentyńskiej, w zespole znajdują się m.in. materiały związane z działalnością Związku Polaków im. F. Chopina w Rosario oraz teksty audycji radiowych, a także korespondencja stanowiąca źródło informacji o Polonii.

Przykładem spuścizny osobowej, która trafiła do Archiwum Akt Nowych wraz z materiałami PZPR, są Akta Romana Nowaka z lat 1933–1980¹⁰. Roman Nowak (1900–1980), robotnik i działacz komunistyczny, w 1938 r. wyjechał wraz z żoną do Boliwii. Tam współtworzył Polski Związek Demokratyczny oraz Centralny Komitet Słowiański w Boliwii, był wiceprzewodniczącym obu tych instytucji. Należał również do Komitetu Pomocy Rosji i Polsce, aktywnie uczestniczył w lewicowym ruchu emigracji w Ameryce Południowej. W 1946 r. powrócił do Polski, gdzie został członkiem KC PPR i następnie KC PZPR, a nawet członkiem Rady Państwa. W spuściznie Nowaka znajdują się materiały dotyczące m.in. Komitetu Polaków odbudowy Polski Ludowej w Montevideo, Związku Demokratycznego Polaków w Boliwii, a także dokumentacja z delegacji sejmowej w Brazylii i Chile.

Akta Ryszarda Białousa są kolejnym przykładem spuścizny osobowej sprowadzonej do Polski po śmierci aktotwórcy dzięki znajomości środowiska emigracyjnego i współpracy archiwistów z AAN¹¹. Ryszard Białous ps. „Jerzy” (1914–1992), dowódca batalionu Armii Krajowej „Zośka”, po upadku powstania warszawskiego był więźniem obozów jenieckich w Bergen-Belsen, Gross-Born i Sandbostel. W kwietniu 1945 r. został

Korespondencja Ryszarda Białousa z K. Irankiem-Osmeckim dotycząca wydawnictwa „Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej”, Archiwum Akt Nowych, Akta Ryszarda Białousa

uwolniony przez oddziały brytyjskie, w sierpniu otrzymał przydział do Obozu Zbornego w Paryżu, a w październiku do 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej. Po wojnie kontynuował działalność harcerską, od 1945 r. wchodził w skład Rady Starożytny Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech. Był jednocześnie komendantem harcerstwa męskiego na terenie Niemiec. Od marca 1947 do lutego 1948 r. był naczelnikiem ZHP poza granicami kraju. W 1948 r. wyemigrował do Argentyny i osiadł w Neuquén, stolicy prowincji o tej samej nazwie w Patagonii. Wybudował dom i zorganizował sobie nowe życie. Dzięki staraniom Białousa powstała tam mała osada polska. Projektował osiedla, uczestniczył w budowie lotniska w Cavihue. Od 1963 r. był dyrektorem tutejszego uzdrowiska ciepłowodnego. Przez kilka następnych lat piastował urzędy: ministra do spraw planowania i rozwoju w rządzie prowincji Neuquén oraz dyrektora generalnego zarządu dróg i energii elektrycznej w Patagonii. Z zamiłowaniem był badaczem cywilizacji Indian argentyńskich. Przez wiele lat badał ich kulturę, zbierał artefakty i wielokrotnie podróżował w rejony Andów. Zainicjował także powstanie Wydziału Balneologii na Uniwersytecie Cuyo (Universidad Nacional de Cuyo), z siedzibą w Mendozie. W swoim domu zgromadził ogromną kolekcję starożytnych artefaktów. Zmarł w Neuquén w 1992 r. i tam został pochowany.

Spuścizna Ryszarda Białousa zawiera dokumenty z lat 1933–1987, w większości dotyczące Polskiego Państwa Podziemnego i lat 1939–1945, w tym takie jak: korespondencja, dokumentacja środowisk kombatanckich i harcerskich, opracowania, relacje, wycinki prasowe, mapy, fotografie, rysunki oraz dokumenty innych osób.

Zbiór Akta Antoniego Pająka (premiera Rządu RP na uchodźstwie) i jego rodziny z lat 1919–2001 jest przykładem działalności aktotwórców polegającej na zabezpieczeniu rozproszonych świadectw Polonii. Akta te zostały przekazane do Archiwum Akt Nowych w roku 2007 przez rodzinę Antoniego Pająka. Szczególnie życzliwa była córka Antoniego – Czesława Picheta – dzięki której uzyskano nie tylko dokumenty dotyczące jego działalności społecznej i urzędowej, ale także materiały z lat późniejszych. Członkowie rodziny uzupełniali teczki założone przez Antoniego Pająka o nowe dokumenty, a potem tworzyli nowe teczki bądź zbierali materiały ilustrujące życie i działalność emigracji politycznej.

Najwięcej przekazów źródłowych znajdujących się w Aktach Pająka dotyczy organizacji i stowarzyszeń polskich w Wielkiej Brytanii: politycznych, kombatanckich, kulturalnych, samopomocowych, zawodowych. Jednakże w części VI zbioru – Skupiska polskie za granicą – znajdujemy również informacje o uchodźcach polskich za granicą, głównie tych przybyłych tam w trakcie wojny bądź bezpośrednio po niej. Są tu informacje o Polakach w Argentynie (w tym o Związku Polaków w Argentynie oraz Compañía Colonizadora del Norte S.A.), Brazylii (w tym Gromady Polskich Kombatantów w Brazylii, Komitetu Niepodległościowego w Kurytybie), Chile (dotyczące Delegatury Skarbu Narodowego), a także nieliczne materiały polonijne z Gwatemali i Urugwaju.

Z problemem spuścizn, które zaginęły, autor spotkał się, badając losy Aleksandra Stpiczyńskiego, żołnierza polskiego wywiadu. W styczniu 1949 r. Aleksander Stpiczyński wraz z synem Andrzejem Antonim oraz żoną Anną, z domu Mirecką, wyjechał na zaproszenie inżyniera Frytza do Ekwadoru¹². Osiadł w dżungli nad rzeką Pastazą w puszczy Oriente, w prowincji Tungurahua, gdzie mieszkał przez cztery lata¹³. Dwa kolejne

Legitymacja kpt. Ryszarda Białousa, Archiwum Akt Nowych, Akta Ryszarda Białousa

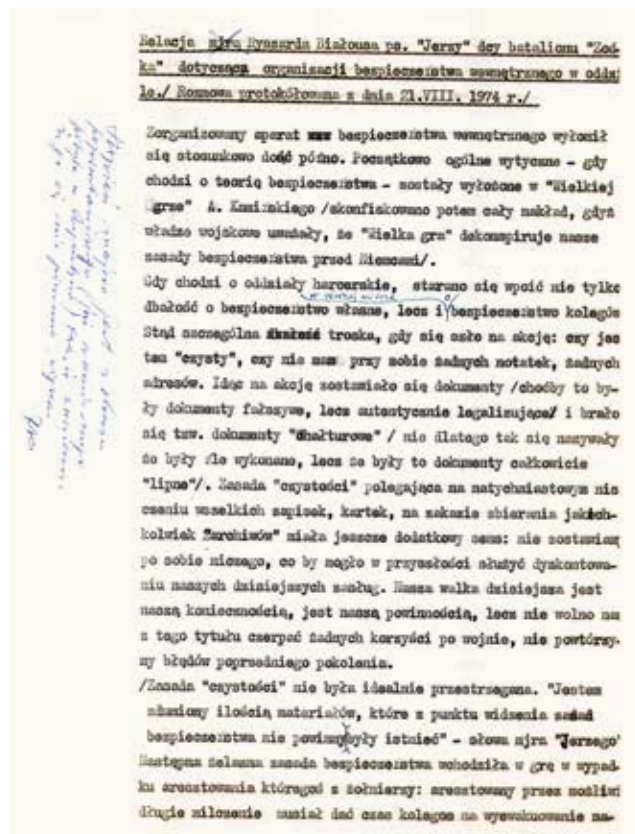
Karta uczestnictwa Hm. Ryszarda Białousa w Naczelnej Radzie Harcerskiej, Archiwum Akt Nowych, Akta Ryszarda Białousa

spędził w Hacienda Samanga w prowincji Ambato. Niestety inżynier Frytz został zamordowany i rodzina Stpiczyńskich pozostała bez środków do życia. Aleksander Stpiczyński starając się zarobić na chleb, podjął się ciężkiej fizycznej pracy przy karczowaniu dżungli pod plantacje kawy i bananów oraz eksploatacji drzewa cedrowego w górach Rio Verde. W 1959 r. przeniósł się wraz z rodziną do Quito, gdzie kupił i prowadził bar Café Central oraz garbarnię skór. Wówczas rodzina Stpiczyńskich podjęła nieudaną próbę powrotu do Polski. Syn Aleksandra Antoni napisał 12 września 1959 r. do polskiego premiera list, w którym zdał relację z ciężkiego położenia rodziny i zwrócił się z prośbą o umożliwienie powrotu do Polski. Niestety nic nie wiadomo o tej próbie. Warto przytoczyć fragment tego listu, ukazujący izolację rodziny Stpiczyńskich: „W Ekwadorze nie ma żadnej polskiej placówki konsularnej, nie wiem więc, jak rozpocząć starania repatriacyjne, przy czym chcielibyśmy powrócić jeszcze przed zimą. (...) Chciałbym zapytać czy możemy powrócić w ramach repatriacji, bowiem pieniędzy na drogę nie mamy. W tym dzikim kraju, o prymitywnej kulturze i tylko powierzchownej pseudocywilizacji amerykańskiej nam Europejczykom trudno pojąć jego mentalność, może nie tyle pojąć, co się do niej zastosować – stąd trudności finansowe. Jeśli więc jest możliwy powrót w ramach repatriacji, byłoby to najbardziej dla

nas pożądanym rozwiązaniem”¹⁴. Fragment ten tłumaczy również po części przyczynę, dla których nie zachowały się materiały Aleksandra Stpiczyńskiego z okresu pobytu w Ekwadorze. W 1969 r. został administratorem Kolegium Salezjanów w San Cristobal. Niestety stan zdrowia Aleksandra Stpiczyńskiego, na którym odbiły się lata wojny, pogorszył się znacznie i w 1972 r. doznał udaru mózgu. 29 września 1974 r. powrócił wraz z rodziną do Polski i zamieszkał w Warszawie. Ostatnie lata swego życia poświęcił pisarstwu. Zmarł 21 września 1987 r. i został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Materiały zebrane lub wytworzone przez Aleksandra Stpiczyńskiego zachowały się jedynie szczątkowo w Polsce i Wielkiej Brytanii, brak jest szczegółowych informacji o losach jego spuścizny. A przecież wiem z rozproszonych w różnych archiwach dokumentów, że Stpiczyński nie pozostawał biernym członkiem kolonii polskiej w Ekwadorze. Świadczy o tym chociażby nadesłane w 1954 r. do Światowego Związku Polaków z Zagranicy w Londynie sprawozdanie z pobytu w Ekwadorze księdza kanonika Jana Malinowskiego¹⁵. Stpiczyński występował w roli delegata Kolonii Polskich. Niewątpliwie uczestniczył w przygotowaniu spotkań z politykami i prasą ekwadorską, w tym i z ówczesnym prezydentem Republiki Ekwadoru, którym był José María Velasco Ibarra. Misja ks. J. Malinowskiego dotyczyła informowania władz różnych krajów o sytuacji w Polsce i szukania wsparcia dla walki o jej wyzwolenie¹⁶.

Aleksander Stpiczyński nie jest jedyną osobą, której spuścizna zaginęła. Pytanie o losy dokumentacji polskich emigrantów z krajów Ameryki Łacińskiej możemy zadawać w licznych przypadkach.

Relacja kpt. Ryszarda Białousa, Archiwum Akt Nowych, Akta Ryszarda Białousa

Eksklibris Ryszarda Białousa, dowódcy Batalionu „Żośka”, Archiwum Akt Nowych, Akta Ryszarda Białousa

PRZYPISY:

- Zob. Dz.U. z 2011 r., nr 123, poz. 698 i nr 171, poz. 1016 oraz Dz.U. z 2014 r., poz. 822.
- Ustawa mówi, że „Materiały archiwalne określone w art. 46 mogą być przedmiotem obrotu odpłatnie i nieodpłatnie, z zastrzeżeniem ograniczenia, o którym mowa w ust. 1 oraz w art. 9. (...) Prawo pierwokupu, o którym mowa w ust. 1, nie ma zastosowania, jeżeli materiały archiwalne wchodzące do niewiednicjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego są oferowane do nabycia jednostkom organizacyjnym, o których mowa w art. 22 ust. 2, jeżeli materiały te uzupełniają aktualnie posiadany archiwalny zasób historyczny tych jednostek”, ibidem.
- Najlepszym przykładem jest polska sieć archiwalna, posiadająca w swoim zasobie niewielką liczbę zespołów wytworzonych przez mniejszości narodowe czy grupy imigranckie. Ilustracją tego może być niezachowane archiwum Klubu Hiszpańskiego w Polsce po 1945 r., który przez prawie dwadzieścia lat funkcjonował w Warszawie.
- Zob. Inwentarz Akt Janiny i Kazimierza Warchałowskich z lat /1787/ 1872–1947, oprac. Barbara Dobrowolska, Warszawa 1972, mps.
- Najpełniejsza biografia K. Warchałowskiego została opisana w książce Jerzego Mazurka, *Piórem i czynem. Kazimierz Warchałowski (1877–1943) – pisarz uchodźstwa polskiego w Brazylii i Peru*, Warszawa 2013, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- Zgodnie z wolą Pawła Nikodema część dubletów i wydawnictw przekazano różnym bibliotekom krajowym, zob. Inwentarz Akt Pawła Nikodema z lat 1888–1968, oprac. Barbara Dobrowolska, Warszawa 1974, mps.
- W Archiwum Akt Nowych znajduje się również spuścizna Akta Witolda Stanisława Zongołowicza z lat 1899–1928 (1931).
- Zob. Inwentarz Akt Stanisława i Leokadii Kowalewskich z lat 1912–1914, 1928–1972, oprac. J. Stoch, Warszawa 1974, mps.
- Zob. Inwentarz Akt Juliusza i Renaty Dziańtów z lat 1923–1991 [1992–1993], oprac. P. Kowalczyk, Warszawa 2000, mps.
- Zob. Inwentarz Akt Romana Nowaka z lat 1933–1980.
- Zob. Inwentarz Akt Ryszarda Białousa z lat 1933–1987, oprac. Bartosz Nowożycki, Warszawa 2009, mps.
- Henryk Żuk, *Aleksander Stpiczyński*, „Gazeta Wyborcza” 13.10.1999. Zob. również Bartosz Nowożycki, *W tropikalnej puszczy Ekwadoru – o żołnierzu polskiego wywiadu*, tekst w przygotowaniu do druku.
- Zob. Archiwum Konsularne Ambasady RP w Meksyku, sygn. 2243.
- Ibidem.
- Ksiądz ten, kapelan II Korpusu zorganizował akcję Krucjata o wyzwolenie Polski.
- Zob. Instytut Polski i Muzeum gen. W. Sikorskiego w Londynie, kol. 17/7 Światowy Związek Polaków z Zagranicy, s. 246–256.

BARTOSZ NOWOŻYCKI

Absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, magister historii (2007) – dyplom z wyróżnieniem. Badacz historii najnowszej – Polskiego Państwa Podziemnego. Pracownik Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Stypendysta Fundacji Kościuszkowskiej oraz Polonia Aid Foundation Trust. Autor książek *Batalion Armii Krajowej „Czata 49” w Powstaniu Warszawskim* oraz *Czata 49 Relacje i wspomnienia żołnierzy batalionu Armii Krajowej*, a także *Zgrupowanie AK „Radosław”*; współautor *Inwentarza Akt Antoniego Pająka (Premiera Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie) i Jego Rodziny z Lat 1919–2001* oraz opracowania źródłowego *Batalion AK „Kiliński”. Dokumenty z Powstania Warszawskiego*.